

LIETUVOS SUVERENITETO GALIOJIMO PROBLEMA KLAIPĖDOS KRAŠTE NUOLATINIO TARPTAUTINIO TEISINGUMO TEISMO SPRENDIMO KONTEKSTE

Doktorantas Gintaras Šapoka

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 39
Elektroninis paštas tistk@ltu.lt

Pateikta 2004 m. sausio 6 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gegužės 25 d.

Pagrindinės sąvokos: Klaipėdos kraštas, 1924 m. Paryžiaus konvencija, Klaipėdos krašto statutas ir autonomija, Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas.

S a n t r a u k a

1918 m. atkurtai Lietuvos valstybei įgyvendinant tautos suverenitetą vienas svarbiausių uždavinių buvo nustatyti sienas su gretimomis valstybėmis ir atgauti prarastas etnines žemes. Klaipėdos kraštą Lietuvai pavyko atgauti tik po 1923 m. sukilimo. Remdamasi 1924 m. Paryžiaus konvencija Lietuva suteikė kraštui autonomijos statusą. Krašto autonomijos statusas, nustatytas konvencijoje ir Klaipėdos krašto statute, teisininkų buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Nuomonių skirtumų tarp Klaipėdos krašto konvencijos signatarių atsirado ir įgyvendinant autonomijos nuostatas.

Klaipėdos krašto teisinės padėties, statuto ir konvencijos, cesijos raidos klausimais rašė M. Römeris, T. Petkevičius, D. Krivickas, S. Daukša, P. Kūris. Išsamų konvencijos komentarą pateikė J. Robinzonas. Šiems klausimams daug dėmesio skyrė ir Vokietijos tarptautinės ir konstitucinės teisės doktrinos atstovai (A. Rogge, J. Wallat, F. Berber, A. Hesse, T. Waino Kalijarwi, E. Friesecke ir kt.), bet jie Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos statuto aiškinimo byloje nesvarstė. Pirmosios Respublikos metais teisinėje spaudoje buvo publikuotas tik pats sprendimas, o Užsienio reikalų ministerija išleido bylos vertimą.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti Lietuvos suvereniteto Klaipėdos krašte interpretavimo problemą, atsižvelgiant į Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimą. Tuo tikslu pirmoje straipsnio dalyje trumpai apžvelgiama Klaipėdos krašto istorinė raida ir pagrindžiami teisėti Lietuvos reikalavimai grąžinti Klaipėdos kraštą Lietuvos valstybei. Antroje straipsnio dalyje apžvelgiama krašto perleidimo Lietuvai raida ir analizuojama teisinės padėties kaita. Toliau straipsnyje apibūdinama Klaipėdos krašto autonomija, jos funkcionavimas ir teisinis autonomijos įvertinimas. Paskutinė dalis skirta Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimui Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje. Čia apžvelgiama ginčo eiga,

procesas teisme, įvertinamas teismo sprendimas, nagrinėjama sprendimo reikšmė Lietuvos suverenumo įgyvendinimui Klaipėdos krašte.

Straipsnyje taikyti istorinis, lyginamasis ir loginis metodai.

1. Klaipėdos krašto istorinė raida ir Lietuvos teritoriniai reikalavimai

XIII a. Livonijos ordinas užgrobė kuršių ir žemaičių genčių pajūrio žemes ir Klaipėdos gyvenvietę. Ordinas netrukus pastatė Klaipėdos pilį, o 1258 m. Klaipėdai suteikė Liubeko miesto teises. Klaipėda tapo Livonijos ordino komtūrijos centru. Dėl nuolatinio lietuvių puldinėjimo ir siekio susigražinti prarastas žemes, 1328 m. Livonijos ordinas perleido Klaipėdos pilį ir pajūrio ruožą Kryžiuočių ordinui. Pasirašius 1422 m. Melno taikos sutartį buvo nustatytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Ordino sienos – Klaipėda atiteko Ordinui. XVI a. Kryžiuočių ordinas tapo pasaulietine valstybe – Prūsijos Kunigaikštyste (nuo 1701 m. – Prūsijos Karalystė). 1871 m. vokiečių žemėms susivienijus į Vokietijos imperiją, Klaipėdos kraštas pateko į šios valstybės sudėtį. Lietuviškų žemių kilmė buvo neabejotina ir lietuviai buvo dauguma gyventojų, bet nuo XVIII a. lietuvių ėmė mažėti. Per 1709–1711 m. Mažojoje Lietuvoje¹ siautusį marą išmirė beveik pusė gyventojų. Po maro sustiprėjo vokiečių kolonizacija. Prūsijai tapus Vokietijos imperijos dalimi, buvo vykdoma lietuvių nutautinimo politika, bet Rytinėje Prūsijoje, t. y. Klaipėdos krašte, lietuvių asimiliacija vyko gerokai lėčiau. Remiantis Vokietijos imperijos statistikos duomenimis, dar 1910 m. Klaipėdoje lietuvių buvo 9,2 proc., bet visame krašte lietuviai sudarė 56 proc. visų gyventojų – taigi akivaizdžią daugumą [1, p. 13].

Klaipėdos krašto politinė ir teisinė padėtis iš esmės pakito po Pirmojo pasaulinio karo. 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje valstybės nugalėtojos peržiūrėjo pokario Europos politinį žemėlapi. Dar prieš Santarvės konferenciją valstybės buvo sudariusios mokslines komisijas, kurioms pavedė, vadovaujantis etniniu principu, nustatyti būsimų naujų ir esamų valstybių sienas ir teritorinius pokyčius. JAV santarvės komisija pasiūlė vakarinę Lietuvos sieną laikyti 15 km į Pietus nuo Nemuno, t. y. Lietuvai paliekant Klaipėdos kraštą. Prancūzijos komisija iš esmės sutiko su tokia siena, savo nuostatą pagrįsdama tuo, kad dauguma Klaipėdos krašto gyventojų yra lietuviai ir kad Lietuvai yra būtina turėti savo uostą. To meto politinėje doktrinoje vyravo nuostata, kad valstybei būtinas išėjimas prie jūros, o tai dar labiau sustiprino Lietuvos teritorinius reikalavimus [2, p. 754].

Paryžiaus taikos konferencija vyko vyraujant JAV prezidento W. Wilsono paskelbtai tautų apsisprendimo teisės dvasiai. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad po Vokietijos kapituliacijos 1918 m. lapkričio 16 d. Tilžėje vyko Mažosios Lietuvos lietuvių susirinkimas. Jis išrinko Prūsų lietuvių tautos tarybą. Ši taryba paskelbė atsisaukimą, kuriame lietuvių gyventojų vardu reikalavo atskirti Mažąją Lietuvą nuo Vokietijos. Taryba, remdamasi tautų apsisprendimo teise, 1919 m. balandžio 18 d. savo nutarimu reikalavo Rytprūsių lietuviškas žemes iki Labguvos upės priskirti Lietuvos valstybei. Šis nutarimas buvo paskelbtas spaudoje ir per Lietuvos delegacijos vadovą A. Voldemarą perduotas Taikos konferencijos pirmininkui G. B. Clemenceau [2, p. 755; 3, p. 3].

Atsikurianti Lietuvos valstybė taip pat pabrėžė Klaipėdos krašto priklausomumą Lietuvai. Steigiamasis Seimas, kaip visos lietuvių tautos teisėtas atstovas, 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija paskelbė, kad atkuriamą valstybę etnografinėse ribose. Valstybės Tarybos patvirtintame Steigiamojo Seimo 1919 m. spalio 30 d. Rinkimų įstatyme vardijant rinkimų apygar-

¹ Mažoji Lietuva – istorinė sąvoka, atsiradusi XIX a. lietuvių publicistikoje. Ja buvo apibūdinamos kairiajame ir dešiniajame Nemuno krante Prūsijos lietuvių gyvenamos žemės. Ši teritorija iki XIX a. pradžios oficialiuose Prūsijos dokumentuose vadinta Lietuva, lietuviška provincija. Klaipėdos krašto, kaip Mažosios Lietuvos dalies, sąvoka pirmą kartą pavartota 1919 m. Versalio sutartyje.

das Mažoji Lietuva nurodyta kaip sudėtinė Lietuvos valstybės dalis. Anot M. Römerio, nors tarptautinės teisės požiūriu Klaipėdos krašto padėtis buvo neaiški ir Lietuva faktiškai nedisponavo kraštu, tačiau konstitucinės teisės prasme kraštas jau buvo integrali Lietuvos valstybės dalis [4, p. 100–101]. Santarvės valstybėms delsiant gražinti kraštą Lietuvai, Steigiamaasis Seimas 1921 m. lapkričio 1 d. rezoliucija pareikalavo santarvininkų prijungti kraštą prie Lietuvos ir įsipareigojo kraštui suteikti autonomiją [5, p. 38]. Taigi Lietuva, siekdama susigrąžinti Klaipėdos kraštą, buvo geranoriška ir bandė spręsti klausimą taikiu būdu, buvo įsipareigojusi daryti nuolaidas Santarvei.

Galime daryti išvadą, kad Lietuvos reikalavimai Klaipėdos krašto atžvilgiu buvo ne tik teisingi, bet ir teisėti. Didžioji krašto gyventojų dalis išreiškė savo valią ir apsisprendimo teisę Mažosios Lietuvos Prūsų lietuvių tautos tarybos aktuose, o atsikurianti Lietuvos valstybė savo teritorinius reikalavimus grindė etniniu principu ir ginčus siekė spręsti taikiomis derybomis.

2. Klaipėdos krašto cesijos raida ir krašto teisinės padėties kaita

Siekiant įvertinti Lietuvos suvereniteto Klaipėdos krašte kilmę ir mastą reikėtų apžvelgti krašto perleidimo aplinkybes, cesijos raidą ir krašto teisinės padėties kaitą. Po Versalio taikos prieš patenkant į Lietuvos suverenumą krašto teisinė padėtis ir valdymas kito ir sulaukė nevienareikšmio teisininkų vertinimo.

Tarptautinėje teisėje cesija apibūdinama kaip suinteresuotų valstybių sutartinis teritorijos perdavimas vadovaujantis principu: *nemo dat quod non habetur* (niekas neduoda to, ko neturi). Teritoriją perleidžianti valstybė kitai valstybei suteikia tiek suverenių teisių į teritoriją, kiek pati turėjo. Perleidžiančios teritoriją valstybės turėti titulo trūkumai visuomet susilpnina priimančios teritoriją valstybės suverenias teises į šią teritoriją [6, p. 190; 7, p. 205–206]. Taigi norėdami nustatyti Lietuvos suverenių teisių į Klaipėdos kraštą turinį ir apimtį, turime išanalizuoti krašto cesijos raidą.

Išskiriami trys Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai raidos etapai.

1. Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos 1919 m. birželio 28 d.–1920 m. vasario 15 d.
2. Prancūzijos valdymo laikotarpis 1920 m. vasario 15 d.–1923 m. sausio 15 d.
3. Lietuvos valstybės perėmimas 1923 m. sausio 15 d.–1925 m. rugpjūčio 25 d.

Pirmuoju laikotarpiu pagal Versalio sutarties 28 ir 99 straipsnius pirmą kartą tarptautinės teisės prasme buvo įvardytas Klaipėdos kraštas ir jo teritorija. Vokietija šios sutarties 99 straipsniu atsisakė visų teisių į kraštą ir jas perleido Santarvės valstybėms. Versalio sutartis galutinai įsigaliojo 1920 m. sausio 10 d. Vokietijai ratifikavus sutartį (pasirašė 1919 m. gegužės 28 d.). Santarvės valstybės sutartyje krašto išskyrimą motyvavo tuo, kad krašto gyventojų daugumą sudarė lietuviai, o krašto priklausomybės klausimą nutarė spręsti vėliau, Lietuvai perduoti kraštą dėsni, nes tuo metu Lietuva dar neturėjo *de jure* pripažinimo.

Prieškario Vokietijos teisės doktrina, ypač nacistinės Vokietijos metais, suprantama, teigė, kad Versalio sutartis buvo neteisėta ir jos nuostatos yra negaliojančios. Teigta, kad Klaipėdos krašto atskyrimas pažeidė tautų apsisprendimo teisę. Santarvininkai krašto atskyrimą ir ketinimą kraštą perleisti Lietuvai motyvavo ir tuo, kad Lietuvos valstybei yra būtina turėti savo uostą [8, p. 7–10]. Šį motyvą vokiečiai absoliutino ir teigė, kad cesiją nulėmė tik ekonominis interesas ir visai neatsižvelgė į Mažosios Lietuvos gyventojų ir jų atstovaujamosios institucijos (Mažosios Lietuvos Prūsų lietuvių tautos tarybos) padarytus pareiškimus tiek Vokietijos vyriausybei, tiek Ambasadorių konferencijai, kurie kaip tik ir rodė tautos (lietuvių, kaip krašto daugumos gyventojų) apsisprendimą.

Kaip kitą faktą, tariamai naikinantį Versalio sutarties teisėtumą, Vokietijos teisės doktrina nurodė JAV išstojimą iš Santarvės valstybių. Buvo įrodinėjama, kad sudarant sutartį pasikeitė sutarties šalys, t. y. derybos dėl Versalio sutarties buvo vedamos tarp Vokietijos ir JAV, pasiekti tarpiniai susitarimai buvo įforminami notomis, o Versalio sutartyje JAV nebe-

dalyvavo, todėl priimti susitarimai netekę juridinės galios. Tokia pozicija visiškai nepagrįsta. JAV derybas su Vokietija iš esmės vedė Santarvės vardu, tad sutarties šalis jokių būdu nepakito. Antra, JAV išstojimas reiškė tik tai, kad Vokietija neturėjo jokių įsipareigojimų JAV, bet tai nereiškė, kad ji neturėjo įsipareigojimų Santarvės valstybėms. Versalio sutartis buvo daugiašalė, ir vienos narės išstojimas dar nereiškė, kad naikinami sutartiniai įsipareigojimai tarp visų kitų narių. Tokios nuomonės buvo R. Valsonokas ir vokiečių tarptautinės teisės specialistas J. Wallatas. R. Valsonokas šiuos teiginius pagrindė ir faktu, kad JAV, nors ir pasiūlymo iš Santarvės, tačiau vėliau nereiškė jokių reikalavimų ir neprieštaravo Versalio sutarčiai [9, p. 56–58; 8, p. 11–12]. J. Wallatas, išnagrinėjęs Vokietijos ir JAV vestų derybų dokumentus prieš pasirašant Versalio sutartį, taip pat priėjo prie išvados, kad šie dokumentai buvo sutartinio pobūdžio ir todėl turi teisinį privalomumą [8, p. 16–17].

Versalio sutarties nuostatas ir paskesnių aktų teisinę galią galėjo susilpninti Ambasadorių konferencijos statusas. Ambasadorių konferencija, kaip vykdomoji institucija, atstovavo Santarvės šalims pasirašant Versalio sutartį, taip pat sudarant 1924 m. Klaipėdos krašto konvenciją. Ir šiuo metu abejojama šios institucijos kompetencija, nes Ambasadorių konferencija nebuvo tarptautinė organizacija ir todėl negalėjo turėti atskiros kompetencijos [7, p. 93]. Čia galiojo *mutatis mutandis* principas. Kaip teigė M. Römeris, Ambasadorių konferencija turėjo teisinę kompetenciją, bet tik kaip Santarvės vyriausybės atstovas, o ne tarptautinė organizacija. Šios organizacijos kompetencija grynai sutartinio pobūdžio, tad jos sprendimų privalomumą kitoms valstybėms lėmė tik sudarytų sutarčių turinys [10, p. 236–237]. Taigi Ambasadorių konferencija negalėjo vienašališkai spręsti teritorinius ginčus be trečiųjų suinteresuotų šalių (šiuo atveju ir be Lietuvos) sutikimo ir tik sutartiniu būdu.

Remdamiesi šiais argumentais galime daryti išvadą, kad Versalio sutartis galutinai, visiškai ir teisėtai atskyrė Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos turint tikslą ateityje perduoti jį Lietuvai. Klaipėdos krašto valdymas laikinos dispozicijos sąlygomis perėjo Santarvės valstybėms. Versalio sutarties nuostatos nevaržė Lietuvos imtis visų priemonių kraštui atgauti, nes Lietuva šioje sutartyje nedalyvavo, ir bet kokie vienašališkai Ambasadorių konferencijos priimti sprendimai Lietuvos atžvilgiu teisinio privalomumo neturėjo ir, kaip pabrėžė M. Römeris, „Ambasadorių konferencija negalėjo teisiškai disponuoti Lietuvos likimu...“ [10, p. 237].

Antruoju laikotarpiu prancūzai į kraštą atvyko 1920 m. vasario 25 d., tačiau vokiečių administracija krašto valdžią perdavė tik vasario 15 d. Klaipėdos kraštui vadovauti ėmė prancūzų įgula, vadovaujama generolo D. Odry. Ambasadorių konferencija faktinį krašto užėmimą įteisino 1920 m. vasario 25 d. pavedimu, kuriuo pavedė Prancūzijai krašto gyventojų diplomatinę ir konsulinę apsaugą. R. Valsonoko nuomone, kraštas tapo kondominiumu su Prancūzijos mandatu. Prancūzija paliko krašte galioti Vokietijos viešąją teisę, generolui palikdama teisę ją keisti savo įsakymais. Vasario 17 d. generolo D. Odry įsakymu sudaryta Krašto direktorija. Ji iš esmės perėmė buvusios Rytprūsių provincijos funkcijas. Įstatymų leidyba palikta santarvininkams. Balandžio 27 d. nustatyta muitų siena su Vokietija. 1920 m. rugsėjo 21 d. gubernatoriaus įsakymu sudaryta provincijos vyriausybė – Krašto direktorija ir Valstybės Taryba iš 20 narių kaip patariamoji institucija įstaigų, administracijos ir ūkio klausimais.

Šio laikotarpio krašto valdymas sulaukė nevienareikšmio teisinio vertinimo. R. Valsonoko manymu, kraštas tuo metu turėjo kondominiumo statusą, kai valstybės, ketindamos įsigyti teritoriją, ją valdo bendru sutarimu [9, p. 56]. J. Robinzonas šią nuomonę paneigė teigdamas, kad iš Santarvės valdymo anaipol nebuvo matyti ketinimo įsigyti šią teritoriją. J. Robinzono manymu, kraštas buvo valdomas patikėjimo teise (trestas), o krašto teisinė padėtis – taikinga okupacija, kai teritorija valdoma savo vardu (*imperiumu*), teise ir lieka svetima teritorija (nes buvo ketinama perduoti kraštą Lietuvai) [11, p. 26]. Teisingiausiai – kaip okupacinį mandatą krašto padėtį vertino M. Römeris: teritorija yra atskirta taikos sutartimi, valdoma valstybių kitos teritorijos (valstybės) naudai, kol nėra galutinai nustatyta šios teritorijos teisinė padėtis [12, p. 43].

Trečiasis laikotarpis prasidėjo sukilimu. Sukilimui buvo ruošasi. 1922 m. gruodžio mėn. suburtas savanorių Vyriausiasis štabas. Gruodžio 22 d. krašte sudarytas Vyriausias Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (VMLGK), kuris oficialiai turėjo vadovauti sukilimui. Sausio 3–5 d. Kaune vyko slaptos konsultacijos su Lietuvos Vyriausybe. 1923 m. sausio 4 d. VMLGK paskelbia atsišaukimą ir tikslus spaudoje ir įsteigia komitetą. Po trijų dienų paskelbia raginimą šauliams padėti vaduoti kraštą iš okupacinės prancūzų kariuomenės. Komitetą palaikė lietuviai ir krašto prekybininkai, tikėjęsi naudos iš Lietuvos rinkų. 1923 m. sausio 9 d. Šilutėje VMLGK paskelbė manifestą, kuriuo perėmė visą krašto valdžią ir nušalino V. Stepulaičio direktoriją ir E. Simonaičiui pavedė sudaryti naują. Kitą dieną į kraštą įžengė kariuomenės daliniai, o sausio 15 d. užimta Klaipėda. 1923 m. sausio 19 d. Šilutėje vyko VMLGK skyrių ir draugijų atstovų suvažiavimas – Šilutės seimas ir paskelbė deklaraciją. Joje sakoma, kad kraštas prisijungia prie Lietuvos autonomijos sąlygomis ir Šilutės seimas yra aukščiausia krašto atstovybė [1, p. 25–30].

Ambasadorių konferencija protestavo ir pasiuntė į Klaipėdą Ypatingąją komisiją, vadovaujamą G. Clinchato. Komisija įteikė sausio 26 d. notą Lietuvos atstovui A. Smetonai (buvo atstovu prie šios Komisijos). Notoje buvo protestuojama prieš Lietuvos siekius, atsisakyta pripažinti sukilėlių veiksmus ir reikalauta atkurti padėtį *status quo*. Komisija konstatavo: sukilimas yra organizuotas iš Lietuvos reguliariosios kariuomenės, o sukilimą finansavo JAV lietuviai. 1923 m. vasario 2 d. Anglijos, Prancūzijos, Italijos atstovai Kaune įteikė ultimatumą, kuriame Lietuva kaltinta organizavusi sukilimą, reikalauta išvesti reguliariąją kariuomenę, paleisti sukilėlius, šaulius ir sudaryti naują direktoriją. Lietuvos Vyriausybė sutiko su ultimatumo reikalavimais, todėl Ambasadorių konferencija 1923 m. vasario 16 d. savo sprendimu perdavė Lietuvai krašto suverenumą ir nurodė perdavimo sąlygas (perdavimo akte jos nedetalizuotos).

Derybos su Ambasadorių konferencija prasidėjo 1923 m. kovo 24 d. Ambasadorių konferencijai atstovavo Laroche komisija, Lietuvai – E. Galvanauskas ir V. Sidzikauskas. Į derybas vyko ir Klaipėdos krašto delegacija, kurios dauguma buvo provokiškų pažiūrų ir atstovavo freištato idėjai. Lietuva laikėsi pozicijos, kad krašto suverenumas jau perduotas vasario 16 d. aktu. Laroche komisija manė kitaip: tik vyksta suverenumo perdavimo procesas. Netrukus pradėta rengti konvenciją ir statutą. Buvo pateikti keli projektai, bet nė vienas netenkino abiejų šalių. Ginčo esmė buvo ta, kad komisija faktiškai kraštui norėjo suteikti freištato statusą, o tai nesuderinama su Lietuvos suverenumu. Prancūzija atstovavo lenkų interesams ir siekė įtvirtinti išskirtines lenkų ekonomines teises Klaipėdos uoste. Ginčas buvo perduotas Tautų Sąjungai. Tautų Sąjungos Taryba parengė kompromisinį statutą. Jis vienbalsiai priimtas 1924 m. kovo 12 d. Lietuva konvenciją pasirašė 1924 m. gegužės 8 d., o Seimas ratifikavo 30 d. ir deponavus spalio 3 d. sutartis buvo įregistruota Tautų Sąjungos Sekretoriате. Santarvės šalys ratifikaciją baigė tik 1925 m. rugpjūčio 25 d. Taip buvo baigta krašto cesija.

Nemažiau ginčų sukėlė sukilimo ir krašto atgavimo prieš Lietuvai pasirašant konvenciją teisinis įvertinimas. Didžioji dalis Vokietijos teisininkų tai vertino ir vertina kaip okupaciją [13, p. 38–43; 14, p. 56]. Panašiai manė ir Santarvės valstybių vyriausybės. Istorikų teigimu, tai buvo Lietuvos įvykdytas anšliusas [15, p. 6; 16, p. 63–68]. Tokia pozicija nepagrįsta. Pirmiausia taip visiškai nuvertinama dar 1918 m. lapkričio 16 d. Tilžės akte Mažosios Lietuvos lietuvių kaip daugumos gyventojų išreikšta apsisprendimo teisė. Antra, visai nesuprantama, kaip etninių žemių ir jose gyvenančių lietuvių norą prisijungti prie Lietuvos valstybės ir Lietuvos pagalbą galima vadinti okupacija. Ar yra pagrindas savo teritorijos susigrąžinimą vertinti kaip okupaciją? M. Römeris, remdamasis P. Fauchile'u, Klaipėdos prijungimą vertino kaip *reintegraciją*: valstybė prisijungia buvusias savo žemes (pvz., Elzasas ir Prancūzija). M. Römerio nuomone, Klaipėdos krašto atvejis formaliai neatitiko visų reintegracijos požymių: ji galima tik esant karui [12, p. 41]. Manychiau, sukilimą reikėtų vertinti kaip teisėtą, o neigiant sukilimo teisėtumą (ir teigiant buvus karo veiksmus) krašto atgavimą taip pat galima vertinti kaip teisėtą reintegraciją.

3. Klaipėdos krašto autonomija

Prieškario tarptautinės teisės doktrina autonomiją apibūdino kaip nevalstybinio junginio gebėjimą organizuoti teritorijos valdymą pagal savo poreikius ir ypatybes vadovaujantis teise ir aukštesniu suverenu [17, p. 100–101].

Klaipėdos krašto autonomija buvo nustatyta Konvencija, susidedančia iš 4 dalių: Klaipėdos krašto konvencijos ir trijų priedų – Krašto statuto, Klaipėdos uosto ir tranzito, kurie laikyti konvencijos sudėtine dalimi (16 str.) [18].

Konvencijos 1 straipsnyje nurodyta, kad Santarvė perdavė Lietuvai suverenias teises į kraštą Konvencijos nurodytomis sąlygomis [18 ir kiti str.]. Suverenumas buvo perduotas visiškai ir neatšaukiamai. Be to, šią teritoriją perduoti įmanoma tik gavus Konvencijos šalių sutikimą (15 str.).

Konvencijos vykdymas ir krašto autonomija buvo garantuota 17 straipsnyje: esant fakto ir teisės ginčams dėl Konvencijos tarp Santarvės, Tautų Sąjungos Tarybos nario ir Lietuvos, visi ginčai turi būti sprendžiami Tautų Sąjungoje arba abipusiu sutikimu Nuolatiname Tarptautiniame Teisingumo Tribunole.

Klaipėdos krašto statusas (toliau – Statutas) tapo vienu pagrindiniu krašto konstituciniu aktu. Statuto preambulėje nurodyta, kad autonomiją kraštui suteikia Lietuvos valstybė atsižvelgdama į esamą reikalingumą ir krašto gyventojų tradicinę kultūrą. Preambulėje remtasi 1921 m. Lietuvos Seimo lapkričio 11 d. sprendimu, Lietuvos Vyriausybės 1923 m. kovo 13 d. rezoliucija dėl Ambasadorių konferencijos vasario 16 d. sprendimo ir 1924 m. gegužės 8 d. Lietuvos valstybės ir Santarvės valstybių Paryžiaus konvencija.

Statuto 1 straipsnyje įsakmiai nurodyta, kad krašto autonomija, būdama Lietuvos valstybės suvereniteto sudėtine dalimi, naudosis įstatymų leidybos, teismų, administracijos ir finansų autonomija neperžengdama Statuto nustatytų ribų. Statuto 5 straipsnyje buvo detalizuota išimtinė krašto kompetencija. Apibrėždamas krašto autonomiją Statutas nustatė griežtas ir detalias autonomijos ribas, o 7 straipsnyje atribojo krašto ir Lietuvos valstybės kompetenciją pagal principą: kas Statutu nepriskirta autonomijai, tas priklauso Lietuvos kompetencijai. Klaipėdos kraštas, įgyvendindamas savo autonomiją, privalėjo vadovautis ne tik Statuto nuostatomis, bet ir Lietuvos Konstitucijos principais. Lietuvai buvo suteikta teisė plėsti krašto autonomiją ir vienodinti teisę, bet neperžengiant Statuto nuostatų (5 str. 2 d).

Įstatymų leidžiamoji valdžia buvo krašto Seimelis, renkamas Klaipėdos krašto vietinių gyventojų visuotiniuose, lygiuose ir tiesioginiuose rinkimuose slaptu balsavimu (9 str.). Krašto vietos gyventojų sąvoka nurodyta Konvencijos 8 straipsnyje – jais buvo pripažinti nuo 1920 m. sausio 10 d. *ipso facto* Lietuvos pilietybę įgiję asmenys arba optantai (gimę ir išgyvenę šioje teritorijoje 10 m. arba apsigyvenę iki 1920 m. sausio 10 d. ir gavę iš santarvininkų administracijos teisę nuolat gyventi). Tiek aktyvi, tiek pasyvi rinkimų teisė buvo pripažinta tik vietos gyventojams (10, 11 str.) ir rinkimai turėjo vykti pagal Lietuvos rinkimų teisę.

Krašto vykdomoji valdžia buvo suteikta direktorijai, kurią sudarė pirmininkas ir 5 nariai, turintys vietos gyventojų statusą (17 str.). Pirmininkas skyrė direktorijos narius, o visa direktorija privalėjo turėti Seimelio pasitikėjimą.

Lietuvos valstybės atstovo funkcijos buvo pavestos gubernatoriui. Jis aktyviai dalyvavo valdant autonomiją ir įstatymų leidyboje. Gubernatorius buvo skiriamas Respublikos prezidento. Įstatymų leidyboje Statutas suteikė teisę gubernatoriui skelbti Seimelio priimtus įstatymus (10 str.) ir ribotą veto teisę. Gubernatorius galėjo atmesti Seimelio priimtus įstatymus, jei šie: 1) būtų peržengę autonomijos kompetenciją; 2) prieštarautų Lietuvos Konstitucijai; 3) pažeistų Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus (sutarties 6 str. 16.). Statutas taip pat suteikė teisę gubernatoriui, susitarus su direktorija, paleisti Seimelį (12 str.), tačiau ne vėliau kaip po 6 savaičių jis privalėjo organizuoti naujus rinkimus. Gubernatorius kartu su direktorija galėjo šaukti krašto Seimelį į nepaprastuosius posėdžius, numatant jų baigimo laiką.

Konvenciją ir Statutą kritikavo teisininkai. Diskutuota, koks yra krašto statusas pagal Konvenciją ir Statutą, kokią vietą užima Statutas Lietuvos teisės aktų sistemoje. Vokietijos

teisininkai savo nuomonę išsakė tik pirmuoju klausimu. A. Rogge neargumentuodamas neigė Lietuvos suverenumą krašte. Jo manymu, Konvencija įtvirtino valstybių sambūvį. A. Rogge pateikė tik bendrus teiginius dėl Konvencijos autorių ketinimo: teigė, kad siekta Klaipėdą paversti Didžiosios Britanijos dominijos pavyzdžiu [19, p. 2]. A. Rogge visai nepaisė to, kad dominija turi gerokai daugiau teisių nei autonomija: turi diplomatinius atstovus, pasirašo tarptautines sutartis ir kita. Visos šios teisės buvo paliktos Lietuvos valstybei. P. Boehmertas įrodinėjo, kad Klaipėdos kraštas buvo žemesnio rango valstybė (*der Unterstaat*), pavaldi aukštesnei valstybei – Lietuvai (*der Oberstaat*). Kraštą jis apibūdino kaip direktorinę respubliką, į kurią Lietuva absoliučių suvereno teisių neturi [20, p. 1099]. Minėti autoriai nenorėjo matyti esminio valstybės elemento trūkumo – aukščiausios politinės valdžios (suverenumo ir imperiumo). Teisingai nurodė T. Waino-Kalijarvi, kad kraštas turėjo tik kai kuriuos valstybės požymius (pvz., gyventojai), bet ne jų visumą [21, p. 161–163]. Dar 1933 m. Montevideo konvencijos dėl valstybių teisų ir pareigų 1 straipsnyje buvo nurodyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apribotą teritoriją; 3) vyriausybę, gebančią užmegzti santykius su kitomis valstybėmis [7, p. 202]. Taigi kraštas šių požymių visumos neturėjo. Tendencingą ir ydingą vokiečių poziciją skatino ir to meto Vokietijos teisės teorijos doktrina. G. Jellinekas plėtojo *quasi* (fragmentinės) valstybės teoriją. Teigta, kad gali egzistuoti fragmentinė valstybė, neturinti visų atributų ir kaip pavyzdį nurodė Klaipėdos kraštą [22, p. 647]. Ši teorija nepaaiškino tokio darinio esmės, požymių, o tebuvo patogus būdas prisidengus tariamais teisiniais argumentais tendencingai aiškinti Klaipėdos krašto konvenciją ir statutą.

Lietuvos teisininkai (M. Römeris, S. Daukša, T. Petkevičius, D. Krivickas ir kt.) ir dalis Vokietijos teisininkų net neneigė Lietuvos suverenumo krašte ir kraštą laikė teritorine autonomija. J. Hallier nurodė: „Kraštas yra Lietuvos sudėtinė dalis, kuri turi konstitucinę autonomiją pagal savo kompetenciją“ [23, p. 156]. J. Hallier nuomone, autonomija kyla iš Statuto, Konvencijos ir 1923 m. Ambasadorių konferencijos vasario 16 d. akto. Lietuvos teisininkai daugiausia dėmesio skyrė Statuto padėties Lietuvos teisės sistemoje nustatymui. T. Petkevičius Statutą laikė Lietuvos įstatymu, o Konvenciją – susitarimu dėl autonomijos suteikimo [24, p. 6]. Panašios pozicijos laikėsi ir prof. M. Römeris. Jis teigė, kad Lietuva perėmė kraštą ir savo noru suteikė kraštui autonomiją [25, p. 456]. Tokią poziciją koreguoja du faktai. Lietuva faktiškai suverenumą atgavo po Ambasadorių konferencijos pareiškimo, tačiau juridiskai – ratifikavus 1924 m. Konvenciją. Antra, Statutas negalėjo būti laikomas tik Lietuvos teisės aktu, nes Konvencijos (tarptautinės sutarties) 15 straipsnis nurodė, kad šis aktas yra sutarties sudėtinė dalis. Vėliau Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas kaip tik ir laikėsi šios pozicijos. Dėl minėtų priežasčių ir dabar yra teigiama, kad Statutas yra tarptautinio pobūdžio aktas, o konstitucinis pobūdis yra išvestinis [26, p. 51].

4. Klaipėdos krašto byla Nuolatiniam Tarptautiniam Teisingumo Teismui

4.1. Ginčo kilmė ir taikinimo procedūra Tautų Sąjungos Taryboje

Klaipėdos krašte trečiojo dešimtmečio pabaigoje tarp krašto valdininkijos ir stambiųjų ūkininkų ėmė stiprėti provokiškos nuotaikos. Provokiškoms nuotakoms įtakos turėjo ir aktyvi Vokietijos konsulato veikla.

Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas 1931 m. gruodžio 17 d. kartu su dviem Seimelio nariais išvyko į Berlyną. Apie kelionę Lietuvos Vyriausybė nebuvo informuota. direktorijos pirmininkas P. Biotcheris teigė, kad vizitas buvo neoficialus, tačiau nepaneigė, kad buvo vestos derybos, tik nurodė, kad vizito tikslas buvo pagerinti maisto produktų eksportą iš Klaipėdos į Vokietiją. Lietuvos Vyriausybė 1932 m. sausio 15 d. notoje Vokietijos Vyriausybei šią direktorijos pirmininko kelionę įvardijo oficialiomis Krašto direktorijos delegacijos ir Vokietijos Reicho Vyriausybės derybomis. Lietuvos Vyriausybė savo poziciją grindė šiais

faktais: 1) direktorijos pirmininkas kelionėje naudojo direktorijos lėšomis (paėmė avansą iš kasos); 2) vienas iš delegacijos narių nesilaikė Lietuvos pasų nuostatų ir ypatinga tvarka gavo iš Vokietijos konsulato vizą. Pastarąjį faktą Lietuvos Vyriausybė prilygino diplomatinės vizos išdavimui [27, p. 5]. Tą pačią dieną Vokietija savo nota paneigė Lietuvos Vyriausybės tvirtinimus ir nurodė, kad vizitas ir vestos derybos buvo privataus pobūdžio.

Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys 1932 m. sausio 25 d. pasiuntė raštą Seimelio pirmininkui. Jame išdėstė P. Biotcherio vizito aplinkybes ir Lietuvos Vyriausybės įvertinimą. Gubernatorius rašte konstatavo, kad direktorijos pirmininko vestos derybos pažeidė Klaipėdos krašto statuto 10 ir 17 straipsnių nuostatas ir pažeidė Lietuvos valstybės interesus užsienio politikos srityje [28, p. 12]. Tą pačią dieną direktorijos pirmininkas ir delegacijos nariai Seimelio posėdyje padarė pareiškimus, kuriuose ir toliau neigė oficialių derybų pobūdį, o kelionę taip pat vadino privačia. Krašto seimelis, išklauses pareiškimus, balsavo dėl pasitikėjimo direktorija. Seimelio 15 narių pritarė, kad P. Biotcheris vadovautų direktorijai, 4 buvo prieš ir 6 susilaikė.

Nors Statutas tiesiogiai nenumatė gubernatoriui teisės atšaukti direktorijos pirmininką, tačiau vasario 6 d. raštu gubernatorius A. Merkys, kaltindamas Statuto numatytos autonomijos kompetencijos peržengimu ir Lietuvos valstybės interesų nepaisymu, atšaukė P. Biotcherį iš direktorijos pirmininko pareigų. Gubernatorius šiuo raštu iš karto paskyrė ir naują pirmininką – B. Toliušį.

Vokietija, remdamasi Klaipėdos krašto konvencijos 17 straipsnio I dalimi, 1932 m. vasario 8 d. kreipėsi į Tautų Sąjungos Tarybą. Vokietija Lietuvą kaltino Klaipėdos krašto statuto 17 straipsnio pažeidimu: direktorijos pirmininkas eis pareigas tol, kol turės Seimelio pasitikėjimą.

Tautų Sąjungos Taryba vasario 13 d. išklausė Vokietijos Vyriausybės kreipimąsi (vasario 8 d.), taip pat Vokietijos kanclerio P. von Bulowo ir Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pareiškimus ir pavedė Norvegijos atstovui P. Kolbanui parengti pranešimą šiuo klausimu [29, p. 20–39]. 1932 m. vasario 20 d. Tautų Sąjungos Tarybos posėdyje buvo išklaustas P. Kolbano raportas, kuriame buvo išdėstyta ginčo esmė ir duotas teisinis įvertinimas. Raporto pabaigoje buvo nurodyta ginčo šalims teisė kreiptis į Nuolatinį Tarptautinį Teisingumo Teismą (toliau – Teismas) [30].

4.2. Ginčo perdavimas Nuolatiniam Tarptautiniam Teisingumo Teismui

Vasario 23 d. P. Biotcheris pateikė krašto gubernatoriui atsistatydinimo raštą. Gubernatorius netrukus paskyrė naują direktorijos pirmininką – nepartinį K. Simaitį. Naujajam direktorijos pirmininkui nesisekė tartis su provokiškai nusiteikusia Seimelio dauguma. Nors ir nepavykus konsultacijoms su Seimelio frakcijomis dėl direktorijos sudėties, K. Simaitis kovo 11 d. sudarė naują direktoriją. Kovo 22 d. direktorija buvo pristatyta Seimeliui, tačiau negavo jo pasitikėjimo. Tą pačią dieną gubernatorius paleido Seimelį ir gegužės 4 d. paskyrė naujus rinkimus.

Lietuvos Vyriausybė taip pat vedė derybas su Klaipėdos konvencijos signatarėmis. Kovo 9 d. buvo priimtas šalių kompromisinis sprendimas ginčą dėl Statuto aiškinimo perduoti trečiųjų teismui. Konvencijos signatarės kovo 19 d. nota pareikalavo iš Lietuvos Vyriausybės, kad Klaipėdos krašte kuo skubiau būtų sudaryta direktorija, turinti Seimelio pasitikėjimą, antraip grasino kreiptis į Teismą.

1932 m. balandžio 11 d. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sekretariatui Haagoje buvo įteiktas Anglijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybių prašymas. Klaipėdos krašto konvencijos signatarės, remdamosi Teismo statuto 37 ir 40 straipsniais ir Paryžiaus 1924 m. konvencijos 17 straipsniu, iškelė Lietuvai bylą dėl nuomonių dėl krašto direktorijos pirmininko P. Biotcherio atšaukimo, K. Simaičio direktorijos paskyrimo ir Seimelio paleidimo suderinamumo su Klaipėdos krašto statutu skirtumo.

Teismo pirmininkas P. Adatki, atsižvelgęs į Teismo reglamento 33 straipsnio 3 dalį ir pateiktą prašymą, nustatė šalims raštiškos ginčo procedūros dokumentų pateikimo terminus.

Konvencijos signatarės 1932 m. balandžio 30 d. Teismui pateikė memorandumą. Memorandume išdėstė krašto prijungimo prie Lietuvos aplinkybes ir paprašė Teismo išsakyti savo nuomonę šiais klausimais:

1. ar Klaipėdos krašto gubernatorius turi teisę atšaukti direktorijos pirmininką?
2. jei taip, ar ši teisė egzistuoja tik esant tam tikroms sąlygoms ar aplinkybėms ir kokios šios sąlygos ir aplinkybės.
3. jei teisė atšaukti direktorijos pirmininką būtų pripažinta, ar jo atšaukimas reiškia ir kitų direktorijos narių pareigų nutraukimą?
4. jei teisė atšaukti direktorijos pirmininką būtų pripažinta tik esant tam tikroms sąlygoms ar aplinkybėms, ar P. Biotcherio atšaukimas 1932 m. vasario 6 d. buvo teisėtas tomis aplinkybėmis, kuriomis jis įvyko.
5. ar K. Simaičio pirmininkaujamos direktorijos sudarymas tomis aplinkybėmis, kuriomis jis įvyko, buvo teisėtas?
6. ar Seimelio paleidimas 1932 m. kovo 25 d. krašto gubernatoriaus įsakymu buvo teisėtas, kai K. Simaičio direktorija negavo Seimelio pasitikėjimo [31].

Lietuvos Vyriausybės 1932 m. gegužės 31 d. Teismui pateiktame memorandumame buvo apžvelgta Klaipėdos krašto teisinė padėtis, Lietuvos Vyriausybės požiūris į autonomiją ir įvykius, dėl kurių kilo ginčas. Lietuva Teismą prašė dėl 1–4 punktų duoti teigiamą atsakymą. Signatarių memorandumame išdėstytų 5 ir 6 klausimų Lietuvos Vyriausybė Teismo prašė nagrinėti. Lietuva laikėsi nuomonės, kad šiais klausimais Teismas buvo nekompetetingas, nes remiantis Statuto 17 straipsniu šiuos klausimus pirmiausia privalėjo nagrinėti Tautų Sąjungos Taryba. Teismas buvo kitos nuomonės ir iš esmės buvo nagrinėjami visi 6 klausimai.

4.3. Ginčo teismo nagrinėjimo stadija ir Teismo sprendimas

Pirmajame teismo posėdyje, vykusiam 1932 m. birželio 8 d., Teismo pirmininkas P. Adatki kaip Japonijos atstovas nusišalino nuo Teismo pirmininko pareigų ir jas perdavė Salvadoro atstovui J. Gerera (Teismo statuto 13 str.). Remiantis teismo statuto 31 straipsniu numatyta teise M. Römeris buvo paskirtas *ad hoc* Lietuvos teisėju, kadangi Lietuva tuo metu neturėjo savo atstovo Teisme. Lietuvos atstovais byloje buvo paskirti V. Sidzikauskas ir J. Robinzinas

Teismo posėdžiai vyko birželio 13, 14, 16, 18 ir liepos 1, 11–13 dienomis. Posėdžių metu teismas išklausė argumentuotas šalių nuomones ir 1932 m. rugpjūčio 11 d. priėmė sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje [32 ir toliau]. Teismas iš esmės patenkino Lietuvos reikalavimus, o gubernatoriaus A. Merkio veiksmai buvo pripažinti teisėtais.

Pirmuoju klausimu Teismas priėmė kompromisinį sprendimą. Teismas pripažino gubernatoriaus teisę atšaukti direktorijos pirmininką esant tam tikroms aplinkybėms. Antrasis klausimas išsisprendė savaime, tačiau Teismas atsisakė nurodyti konkrečias direktorijos pirmininko atšaukimo aplinkybes. Trečiuoju klausimu Teismas manė, kad atšaukus direktorijos pirmininką, nebūtina iš pareigų atleisti kitų direktorijos narių – tai įvyksta tik juos pakeitus kitais. Ketvirtuoju klausimu Teismas pripažino, kad 1932 m. vasario 6 d. P. Biotcherio atšaukimas tomis aplinkybėmis buvo teisėtas. K. Simaičio paskyrimą direktorijos pirmininku teismas pripažino teisėtu, tačiau Seimelio paleidimą Teismas traktavo kaip Statuto pažeidimą, kadangi K. Simaičio direktorija negavo seimelio pasitikėjimo.

Teismo sprendimas buvo priimtas 10 balsų už ir 5 prieš. Teisėjai A. Bustamantė, R. Altamira, W. Schücking ir G. Jesinga sutiko su 4–6 punktais, bet neprisidėjo prie Teismo sprendimo. Šie teisėjai savo atskirosiose nuomonėse pareiškė, kad gubernatorius neturi teisės atšaukti direktorijos pirmininko. D. Anzilotti atskirojoje nuomonėje teigė, kad ginčas tokia

forma iš viso buvo Teismo nesvarstytinas, nes Teismui buvo suteikta teisė abstrakčiai aiškinti Klaipėdos krašto statutą, neatsižvelgiant į konkrečias aplinkybes.

4.4. Lietuvos suverenitetas Klaipėdos krašte ir teismo sprendimas

Kalbant apie Lietuvos suvereniteto teises į Klaipėdos kraštą, o tiksliau jo mastą, svarbiausi, manyčiau, yra Teismo sprendimo 1–2 punktai, nustatantys direktorijos pirmininko atšaukimo teisę. Teismo sprendimas įtvirtino vieną iš pagrindinių Lietuvos valstybės kontrolės priemonių Klaipėdos krašto autonomijos valdžiai.

Teismas, priimdamas sprendimą, rėmėsi tik Konvencija ir Statutu. Teismas atsiribojo nuo visu motyvų, kuriais vadovaujantis kraštas buvo priskirtas Lietuvai, taip pat nuo istorinės raidos, vestų derybų ir susitarimų prieš pasirašant Konvenciją. Teismo nuomone, pakako konstatuoti, kad Ambasadorių konferencija 1923 m. vasario 16 d. nutarimu perdavė kraštą Lietuvos suverenumui ir Lietuva tą nutarimą akceptavo ir patvirtino 1921 m. lapkričio 11 d. Seimo rezoliucija. Šie dokumentai įtvirtino efektyvią autonomiją.

Tokia Teismo pozicija nuvylė Lietuvos atstovus. Reikia atkreipti dėmesį, kad tarptautinėje teisėje aiškinant sutartis plačiai taikomi istorinis ir lyginamasis metodai. Šio ginčo esmė ir buvo, kokį autonomijos mastą siekė suteikti signatarės Klaipėdos kraštui (genezės klausimas). Be to, Teismas rėmėsi ne tik Konvencija, bet ir Ambasadorių konferencijos 1923 m. vasario 16 d. sprendimu, t. y. konvencijos sudarymo geneze, bet plačiau šių dalykų nenagrinėjo.

Kita vertus, tokia Teismo pozicija tik parodė, kad buvusi polemika dėl Statuto prigimties buvo bergždžia: Statutas buvo sudėtinė Konvencijos dalis ir Konvencijos 17 straipsnis visus kylančius ginčus tarp signatarių ir Lietuvos dėl Statuto ir Konvencijos traktavo kaip tarptautinės teisės dalyką.

Lietuvos Vyriausybė teigė, kad Statutas yra vidaus, o valstybės signatarės – kad tarptautinio pobūdžio teisės aktas. Teismo nuomone, Statuto 16 straipsnis nustatė akto sutartinę kilmę ir todėl tik taip ir gali būti aiškinamas. Teismas bandė atsiriboti nuo Statuto kaip Lietuvos konstitucinio akto vertinimo.

Teismas, siekdamas nustatyti krašto autonomijos teisinę padėtį, rėmėsi Konvencija *apskritai*. Teismas šiuo teiginiu pabrėžė Statuto tarptautinį pobūdį, bet anaipol nepaneigė konstitucinės akto kilmės ir reikšmės. Tai logiška, nes kaip konstitucinis aktas jis negalėtų būti nagrinėjamas šiame Teisme – tai Lietuvos vidaus teisės sistemos objektas.

Teismas savo sprendime patvirtino, kad suverenitetas yra nedalomas. Konvencija buvo perleistos Lietuvai suverenios teisės į kraštą, o Lietuva pasižadėjo suteikti kraštui autonomiją laikantis Statuto nustatytų kompetencijos ribų. Šis pasižadėjimas ir Konvencijos tikslai anaipol nenumatė siekio suverenitetą padalyti dviem politiniams dariniams. Konvencijos tikslas buvo garantuoti autonomiją Lietuvos sudėtyje ir laikantis Konvencijos ir Statuto nustatytų ribų.

Teismo nuomone, Lietuvos ir Klaipėdos krašto suvereninių galių kilmė yra visiškai skirtinga. Remiantis konvencijos 2 straipsniu ir Statuto 1, 7 straipsniais negalima siaurinti Lietuvos suvereninių teisių vien dėl to, kad jos nebuvo įsakmiai nurodytos Statute. Statuto tikslas buvo ne suteikti suverenias teises Lietuvai, bet nustatyti *autonomijos ribas*, todėl jei tik nėra Konvencijai prieštaraujančių nuostatų, visos iš Lietuvos suverenumo kylančios teisės turi būti taikomos. Iš Statuto 10, 16, 17, 18 straipsnių aišku, kad Statutu buvo siekiama Seimelį padaryti nepriklausoma įstatymų leidybos institucija laikantis Statuto numatytų kompetencijos ribų. direktorijai 17 straipsniu suteikta įstatymų vykdymo galia. Faktas, kad 17 straipsnis nebeatkartoja 10 straipsnio formuluotės, dar neleidžia daryti išvados, kad direktorijos vykdomoji valdžia būtų neribota Statutu.

Šveicarų tarptautinės teisės specialistas prof. F. Berber teigė, kad Lietuva suverenumą vykdė tik ten, kur nepakako krašto suverenumo (subsidiarus suverenumas), todėl neturėjo teisės atšaukti direktorijos pirmininko [33, p. 239]. Tokia pozicija Teismui buvo nepriimtina.

Be to, visuotinai pripažįstama, kad suverenitetas yra nedalus. Tą patvirtino ir Teismas. D. Krivickas, tyrinėjęs Klaipėdos krašto konvenciją, konstatavo, kad kraštas buvo tik tam tikras valstybės decentralizacijos tipas (autonomija), kuriam taikyti du principai: efektyvaus Lietuvos suverenumo veikimo ir kraštui suteiktos autonomijos garantavimo [34, p. 71]. T. Petkevičius ir S. Daukša yra atkreipę dėmesį, kad Ministrų kabinetas yra atsakingas už visų Lietuvos Respublikos įstatymų vykdymą, tad visai nesuprantama būtų, jei Vyriausybė neturėtų kontrolės teisės krašto direktorijai. Paneigus šią teisę Lietuvai tektų krašto valdžią skusti tarptautinėms organizacijoms arba Teismui, o tai jau nonsensas – savo suverenumo paneigimas [35, p. 53; 24, p. 19].

Teismas nurodė: „(...) negalima prileisti, kad konvencijos mintis būtų buvusi palikti Lietuvos valstybę, Klaipėdos krašto suvereną, be jokios priemonės tais atvejais, kai krašto vykdomoji valdžia pažeidžia statuto kompetenciją peržengiančiais veiksmais“ [32, p. 264].

Valstybės signatarės tvirtino, kad Statute sąmoningai buvo nutylėta vykdomosios valdžios Statuto galių peržengimai, nes tokie atvejai turėjo būti stabdomi Teismo arba laikomi iš karto niekiniais.

Teismo nuomone, toks argumentas nėra įtikinamas. Jis laikėsi pozicijos, jog Statuto 17 straipsnio nuostata, kad direktorijos pirmininkas atšaukiamas, jei Seimelis juo nepasitiki, nėra absoliuti, nes galimi atvejai, kai Seimelis pritarė direktorijos veiksams, pažeidžiantiems Konvenciją, o tai sugriautų visą 1924 m. Paryžiaus konvencijos struktūrą. Vokietijos tarptautinės teisės doktrinos atstovai, pripažinę Lietuvos teisę pažeisti Statuto nustatytą direktorijos skyrimo tvarką, kaip sąlygą tam nurodė būtinaji reikalingumą [36, p. 4–5]. Tokia nuostata nėra teisinga, ji gali pažeisti Lietuvos suverenumą. Galime spėti, kad būtent dėl šių priežasčių Teismas atsisakė pateikti konkrečių atvejų (sąlygų), kai Lietuvos Vyriausybė turi teisę atšaukti direktorijos pirmininką, sąrašą.

Konvencija nustatė aiškų principą, kad kraštas naudojasi autonomija Lietuvos sudėtyje laikydamasis nustatytų ribų.

5. Išvados

1. Lietuvos valstybės reikalavimai perduoti Klaipėdos kraštą buvo teisėti ir iš esmės buvo valstybės atkūrimo proceso dalis teritorine prasme. Lietuvos reikalavimai buvo grįsti etniniu principu: siekta susigrąžinti prarastas lietuviškas žemes. Lietuvos reikalavimai taip pat buvo grindžiami ir tautų apsisprendimo teise. Procesas vyko ne tik Didžiosios Lietuvos iniciatyva, bet ir reikalaujant Mažosios Lietuvos lietuviams kaip vyraujančiai krašto gyventojų daliai per savo siūstus atstovus taip pat skelbiant siekį prisijungti prie Lietuvos.

2. Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos neabejotinai buvo teisėtas ir įtvirtintas Versalio taikos sutartimi (99 str.). Atskyrimas buvo galutinis, visiems laikams ir turint tikslą kraštą perduoti Lietuvai. Krašto suverenumas laikinai, kol išsprendęs Lietuvos valstybės statusas, perėjo Santarvės valstybių dispozicijon. Prancūzijos, kaip Santarvės atstovės, Klaipėdos krašto valdymas vertintinas kaip laikinoji okupacija. 1923 m. Lietuvos valstybės ir Klaipėdos krašto lietuvių veiksmų, organizuoto sukilimo tarptautinės teisės prasme negalima aiškinti kaip okupacijos. Neigiant sukilimo teisėtumą (dėl Lietuvos kariuomenės dalyvavimo ir organizacinės pagalbos) krašto atgavimą galime vertinti kaip teritorijos reintegraciją. Sukilimo teisėtumą pagrindžia aktyvus krašto lietuvių dalyvavimas ir sukilimo organizavimas. Krašto lietuviai sukilimu ir Šilutės seimo priimtais nutarimais tik dar kartą patvirtino savo reiškiamą apsisprendimo teisę. Lietuvos valstybės dalyvavimas sukilime buvo tik pagalba ir jos mastai jokių būdu nelemia sukilimo teisėtumo klausimo.

3. Klaipėdos krašto konvencija buvo tarptautinis susitarimas (sutartis). Šis faktas anaipol nemenkino Klaipėdos krašto statuto, kaip Lietuvos teisės sistemos konstitucinio akto, prasmės. Iš esmės Statutas ir jo teisinis garantavimo mechanizmas buvo skirtingi dalykai. Autonomija nėra tarptautinės teisės subjektas, čia ji figūruoja tik tiek, kiek tarptautinėse sutartyse yra numatytas jos užtikrinimo mechanizmas. Toks garantas anaipol nėra argumen-

tas manyti, kad Lietuvos Valstybės Konstitucija Klaipėdos krašte turėjo tik subsidiaraus konstitucinio akto pobūdį (pvz., A. Hesse [37, p. 29]).

4. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas buvo kompromisinis. Teismas dar kartą patvirtino neginčijamą ir visišką Lietuvos suverenumą Klaipėdos krašte. Teismas atsisakė Klaipėdos krašto statutą nagrinėti kaip Lietuvos valstybės konstitucinį aktą, bet nepaneigė tokio šio akto pobūdžio. Teismas vadovavosi Konvencija ir Statutą laikė jos sudėtine dalimi. Statuto įtraukimas į Konvenciją, Konvencijos 17 straipsnis ir Teismo pozicija rodo, kad diskusija dėl Klaipėdos krašto statuto kaip vidaus ar kaip tarptautinio teisės akto vertinimo aiškinant Statuto turinį iš esmės netenka prasmės. Konvencijos 17 straipsnis garantuoja, kad ginčai, kilę tarp sutarties šalių dėl Konvencijos vykdymo, bus nagrinėjami Tautų Sąjungoje arba Nuolatiniam Tarptautiniame Teisingumo Teisme. Taigi vadovaujantis ir tarptautinės teisės nuostatomis kylantys Lietuvos Vyriausybės ir krašto valdžios atstovų ginčai spręstini pagal Lietuvos konstitucinę teisę. Tai ir turėjo daryti vėliau įsteigtas Statutinis teismas.

5. Teismas, vadovaudamasis bendraisiais principais, pripažino Lietuvos Vyriausybei teisę išimtiniais atvejais, kai pažeidžiami svarbūs Lietuvos interesai, atšaukti Krašto direktorijos pirmininką. Teismo nuomone, tai yra būtina suverenumo įgyvendinimo sąlyga. Ja Lietuvai piktnaudžiauti neleido Konvencijos 17 straipsnis. Taigi teismo sprendimas tik patvirtino Lietuvos suverenumą Klaipėdos krašte ir iš to plaukiančias teises.

LITERATŪRA

1. **Žostautaitė P.** Klaipėdos kraštas 1923–1939. – Vilnius, 1992.
2. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. – Vilnius, 1992. T. 2.
3. **Dainauskas J.** Tilžės aktas // Draugas. 1993 m. lapkričio 30 d. Nr. 228.
4. **Römeris M.** Lietuvos konstitucinė teisė. – Kaunas, 1937.
5. **Steigiamojo** Seimo darbai. 1921 m. lapkričio 8 d. 138 posėdis.
6. **Malanczuk A. P.** Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas. – Vilnius, 2000.
7. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1998.
8. **Wallat J.** Die völkerrechtliche Stellung des Memelgebietes. – Frankfurt, 1991.
9. **Valsonokas R.** Klaipėdos problema. – Vilnius, 1989.
10. **Römeris M.** Suverenitetas. – Vilnius, 1995.
11. **Robinzonas J.** Klaipėdos krašto konvencijos komentaras. – Kaunas, 1934. T. 1.
12. **Römeris M.** Valstybė. – Vilnius, 1995. T. 1.
13. **Friesecke E.** Das Memelgebiet. Eine völkerrechtsgeschichtliche und politische Studie. – Stuttgart, 1928.
14. **Leisewitz G.** Die völkerrechtliche Stellung des Memelgebietes. – Ochsenfurta. M, 1933.
15. **Žostautaitė P.** Klaipėdos susivienijimas ar Memelio anšliusas // Lietuvos aidas. 1993 m. vasario 19 d.
16. **Chandavoine I.** Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932). – Vilnius, 2003.
17. **Strupp K., Hatschek J.** Wörterbuch der Völkerrecht und der Diplomatie. Bd. 2. – Berlin, Leipzig, 1924.
18. **Konvencija** dėl Klaipėdos teritorijos // Valstybės žinios. 1924. Nr. 169/1186.
19. **Rogge A.** Die Verfassung des Memelgebietes. Ein Kommentar zur Memelkonvention. – Berlin, 1928.
20. **Böhmert.** Zum Memel Urteil // Deutschen Juristenzeitung. Heft 7. 1932.
21. **Waino Kalijarvi T.** Die Entstehung und rechtliche Natur des Memelstatuts und seine praktische Auswirkung bis zum heutigen Tag. – Berlin, 1937.
22. **Jellinek G.** Allgemeine Staatslehre. – Berlin, 1922.
23. **Hallier J.** Die Rechtslage des Memelgebietes. – Berlin, 1933.
24. **Petkevičius T.** Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra. VDU TF darbai. 1932. T. 6. Kng. 14.
25. **Römeris M.** Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas // Vairas. 1932. Nr. 4.

26. **Raišytė-Daukantienė A.** Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis // Jurisprudencija. 2003. T. 39.
27. **Lietuvos Vyriausybės** nota Vokietijos Vyriausybei. Berlynas 1932 m. sausio 15 d. // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
28. **Klaipėdos krašto** gubernatoriaus 1932 m. sausio 25 d. raštas Seimelio Pirmininkui // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
29. **Tautų Sąjungos** Tarybos 66-tos sesijos 1932 m. sausio 13 d. posėdžio protokolas // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
30. **Tautų Sąjungos** Tarybos 1932 m. vasario 20 d. posėdžio protokolas // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
31. **Britų**, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybių 1932 m. balandžio 11 d. prašymas teismui // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
32. **Teismo** 1932 m. rugpjūčio 11 d. sprendimas Klaipėdos krašto statuto byloje // Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole. – Kaunas: URM, 1932.
33. **Berber F.** Die völkerrechtliche Stellung des Memellandes // Zeitschrift für Politik. – Berlin, 1935. Bd. 50.
34. **Krivickas D.** Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. Statutą. – Kaunas, 1940.
35. **Daukša St.** Klaipėdos krašto autonomija // Židinys. 1938. Nr. 1.
36. **Schneiderei R.** Der Bruch der Verfassung des Memellandes // Zeitschrift für politik. – Berlin. Bd. 22.
37. **Hesse A.** Die memelfrage als wirtschaftliches, politisches und völkerrechtliches Problem // Zeitschrift für Politik. – Berlin, 1932. Bd. 21.

The Problem of the Validity of Lithuania's Sovereignty in the Context of a Decision of the Permanent Court of International Justice

***Doctoral Candidate Gintaras Šapoka**
Law University of Lithuania*

***Keywords:** Klaipėda Region, 1924 Paris Convention, Klaipėda Region Statute and autonomy, Permanent Court of International Justice.*

SUMMARY

One of the most important tasks for the state of Lithuania, reestablished in 1918, was to fix the borders with the neighbouring countries and to regain the lost ethnic lands. Lithuania regained the Klaipėda Region only after the 1923 Uprising. Lithuania granted the autonomy to the Region on the basis of the 1924 Paris Convention. The autonomy of the Region was established in the Convention and the Klaipėda Region Statute. Differences in the opinion of the signatories of the Klaipėda Region Convention emerged when implementing the provisions of autonomy in practice.

The article deals with the problem of Lithuania's sovereignty in respect of the Klaipėda Region, taking into consideration a decision of the Permanent Court of International Justice (August 11, 1932). At the beginning, the historical development of the Region is surveyed. It is stated that the requirements of the state of Lithuania to transfer the Klaipėda Region, based on the ethnic principle and the right of the nations for self-determination, were lawful.

The second part of the article considers the cession of the Region. It is stated that separation of Klaipėda Region from Germany was lawful and was enforced by the Peace Treaty of Versailles (Art. 99). The sovereignty of the Region until the solution of the issue on the status of the state of

Lithuania was passed over to the disposition of the Allied Powers. The actions of the state of Lithuania and the Lithuanians from the Klaipėda Region and the Uprising in 1923 are evaluated as the reintegration of the territory.

Further in the article the autonomy of the Klaipėda Region is characterized and the legal evaluation of autonomy is given.

The last part of the article is dedicated to a decision of the Permanent Court of International Justice in the case related to the interpretation of the Klaipėda Region Statute. The Court decision is evaluated as achieved by mutual concession, having approved Lithuania's sovereignty in respect of Klaipėda Region. The Court rejected the consideration of the Klaipėda Region Statute as a constitutional act of the state of Lithuania, but it did not deny such nature of the act. The Court, basing on the general principles, as the essence of autonomy, recognized the right of the Government of Lithuania in exclusive cases when the important interests of Lithuania are violated to recall the Chairperson of the Regional Directory, and this right was evaluated as the necessary condition for implementation of sovereignty. Thus the Court decision just approved the sovereignty of Lithuania and the ensuing rights.

